ТЕ, ЧОГО Я НЕ ВСТИГ СКАЗАТИ

Гадаю, "Київський діалог — найкраще з усього, що я написав до свого 25-річчя. Він став підсумком багатьох роздумів і рубіконом, за яким залишилися наміри про невтручання та безпечне, "чисте" літературознавство. Спонукувала мене, мов іронія, безжальна національна кривда.

Диспут на політичні теми був тим, чого в нас ніколи не робили офіційно. Пригадавшії трактати українських полемістів середніх віків, я обрав форму, котра найбільше відповідала задумові. Мову вели двоє: автор та мій перевесник — зрусифікований киянин, чиє життя, мрії, сподівання були мені добре відомі. Ми говорили про національне гноблення у тій його формі, що існує тепер, поряд, причому аргументацію опонента я прагнув добирати найтиповішу.

Мені подобається Схід. Власне, через орієнталістику (тут і Ніцшова "Так мовив Заратустра") я прийшов до розуміння не лише наявносте вічних добра та зла, але їхньої всеохопної боротьби. Переконався, що цієї незниклої непримиренности не здатна подолати жодна комуністична забезпеченість та ситість. Усвідомив, що навіть на відлюдному острові, поза соціальним оточенням, класами індивідуум може перетворитись на втілення сатанинськости або, навпаки, людськости у найвищому її вияві. А проте, в діалозі йшлося про речі житейські, тому епіграфом до нього я взяв перську притчу:

— Куди ти йдеш, лелеко?

— З тобою.

— А кого їстимеш?

— Тебе.

Мій співрозмовник, чужий до сантиментів технократ, бере одразу бика за роги.

Він: Ти філолог, тому й дбаєш про збереження рідної мови. Це твій хліб, ремесло — всілякі українські приписи-правописи, а прикриваєшся високими матеріями. Я вірю у відмирання мов, і наша дійсність є її унаочненням. Мільйони українців уже перейшли на російську, мине трохи часу — заговорить нею й решта.

Я: Справді, я філолог і з тонкощами будови синхрофазотрона не знайомий. Але в цьому випадку гуманітарна професія дала мені змогу мати доступ до невідомих тобі джерел суспільно-політичної думки, здобути докази проти твоєї ворожої народові теорії. Ти ось кажеш: ця мова не потрібна, а потрібна та. Але ти забув, або не знаєш, що подібних порад за свою історію українці мали безліч — від турків, поляків, німців, мадьярів... І всі підкріплювали необхідність переходу на свою мову не лише переконливими теоріями, а й різноманітними практичними заходами.

Наприклад, відзначали нагородами. Як би тобі сподобалося: Фірмам Корнійчуку-гірею за визначний внесок у розвиток інтернаціоналізму та дружби між українським і турецьким народами? Мова — святиня, що існує разом із самим народом. Зректися рідної мови можна, але що з того виходить — досить глянути на приклад єврейства.

Що ж до теорії прогресивности відмирання мов, так тут я можу з тобою на час погодитися. Дійсно, нехай відмирають задля прогресу. Але чому така вузька перспектива, чому дискримінувати росіян? Як інтернаціоналізм, так для всіх. Нумо цілим Союзом заходимося переймати мову, скажімо, братнього китайського народу. Їх, як не є, — мільярд, комуністи. Ну, там трохи з нашою партією не згодні, але колись-таки помиримось. А зате як тоді гарно буде, всі розмовляють однією китайською мовою: і українці, й білоруси, і росіяни. Стане з нас єдина могутня держава. Серце її буде в Пекіні. Присягнемося в дружбі великому китайському народові, що визволив із вічного рабства,

врятував, просвітив та ще там що. Не без того: знайдуться, мабуть, і серед росіян людоненависники. горлорізи, організують націоналістичні банди, яку-небудь РПА. Але це, як двічі по два, ясно, — вони захищатимуть інтереси світової реакції, а в інтересах їхнього власного народу запровадити "общепонятный язык". З незвички великороси трохи помучаться, та дарма — обтешуться. Особливо після того, як у тролейбусі в Москві казатимуть: "Ух ты, жлоб! З села прыихав. По-человечески научись говорить сначала".

Якщо ж не китайську, можна англійську. Все-таки Америка — надзвичайно розвинута індустріальна країна. А ще Англія, Австралія. Власне, цілий світ знає англійську, та й кількісно це вдекількаро більше від росіян. Ні, напевно, краще на англійську мову переходити. Що за біда — відімруть російські пісні та частушки? А Толстого, Достоєвського, Чехова давно перекладено. Зіллємося в спільноанглійському морі в ім'я світлого майбутнього. Є ще один варіант —заговорити мовою великого Маркса. — так би мовити, данина фундаторові геніального вчення. Але це — гіпотетично, в продовження теми. Ну. а стосовно того, що мільйони українців уже говорять по-російському. — це, зрозуміло, наслідок, не причина.

Він: У чому взагалі виявляється насильницька русифікація? Адже зовні процес цілком добровільний.

Я: Очевидно, тут треба було б розпочинати з минулого. Одначе, я не стану оповідати про знищення під час і після громадянської війни т. зв. експлуататорських класів. Але хіба вони не народ? Не характеризуватиму нищівного котка Другої Світової війни, який витолочив нашу Україну, як жодної іншої країни, боротьби проти українців на Західних землях у 40-50 роках. Не спинятимусь на розстрілах без ліку інтелігенції в 30-х /роках. Хоча тільки від радянських людей приховано аксіоматичну істину, що коли весь народ — тіло, інтелігенція — його мозок. У нас загальновизнано: мозок —це партія на чолі з недорікуватим Брежнєвим. Не аналізуватиму я й морального терору, в якому весь час жила, живе нація. Згадаю лише найбільший,

найжахливіший злочин, скоєний проти нашого народу за Радянської влади. У світі чимало говорять про два геноциди XX сторіччя: різанину турками вірмен у 1916 році та винищення євреїв німецькими фашистами. Загиблим поставлено пам'ятники, і старі й малі в них знають, оплакують свою національну трагедію. Тільки українці, які за применшуваними підрахунками втратили 9 мільйонів від штучно створеного голоду 1933 року, не сміють згадати про волаючу до неба кривду. І наша молодь знає про це не більше, ніж про минуле Африки.

Він: Звідки тобі відомо про 9 мільйонів?

Я: У Києві я зустрів колишнього Скрипникового секретаря. Старий зі слізьми на очах згадав, як улітку 1933 року відбувся пленум ЦК КП(б)У, вийшовши з якого, більшовицький нарком сам назвав оту страхітливу цифру. Так наші люди розплачувалися за небажання вступати до колгоспів. Це було сатанинськи нещадним ударом по нації. Від нього не одужати за десятиліття, коли не століття.

Він: А можливо, то був не штучно створений голод? Так склалися обставини в державі?

Я: Розповідали, що попри всі дроти, "границу на замке", в Галичині, довідавшись про страшне лихо, зібрали кілька ешелонів харчів для голодуючих на Сході. Коли делегація західних українців з'явилася до радянського посла у Варшаві з проханням передати продовольство конаючому діодові, той сказав, що на Радянській Україні — квітуче життя, а всі розмови про голод — фашистські вигадки. Ніщо так не деморалізує, як голод. Та й що за мораль здатні утверджувати людожери? Чого варті батьки, які з'їли своїх дітей? А каннібалізм не просто був — він був тоді розповсюджений. Моя тітка, пухкенька молода кияночка, випадково врятувалася одного дня від зашморгу, яким "м'ясники", душили на подвір'ях своїх жертв, призначених потім на виробництво ковбаси!

Він: Проте воно хай важке, але минуле. Чому зараз не чутно протестів?

Я: Не Чутно тому, хто не хоче чути й знати. Почнімо з того, що за підсовєтську історію ми не все жили покірливими закланними вівцями. Була збройна боротьба під проводом і Петлюри, і Бандери і інших діячів, було постійно викорінюване від початків Радянської влади "неіснуюче націоналістичне підпілля, "агітація та пропаганда", за яку в наші дні раз-по-раз судять за статтею 62 КК УРСР. Лютий ворог збратаних радянських

народів український буржуазний націоналізм, немов міфічна гідра, в якої на місці відтятої голови виростають нові, продовжує отруювати більшовикам щасливе сьогодення. До речі, відтяті голови — це не публіцистична метафора. Про страти націоналістів, учасників УПА — ОУН оголошують у пресі впродовж 35 років по закінченню війни. Ну, а що громадськість ніц не знає про зміст і розміри протестів. — це вже особливість тоталітарного режиму, що зосереджує в своїх руках усі засоби інформації. У Софьи Власьевны, як називають Сов.власть москвичі, загалові відомо тільки те, що дозволяють керманичі. Тому й не дочуєшся через глушилки "Голосів", тому й не дізнаєшся, за віщо насправді зняли Шелеста. То що вже там казати про долю антирадянщиків! Офіційного концерту української народної пісні роки, як не десятиріччя, в Києві не було. Я маю на увазі, концерту з винятково народних пісень, без неодмінних у репертуарі — російських та радянських.

Він: Але, може, в цьому відіграє ролю принцип конкуренції? Більше виконують тих, бо українські менше вартісні. По правді, так мені вже в печінки в'їлися "Ой, гоп, ти-ни-ни", "Бо вода холодная ломить кості", "Гриць мене, моя мати"...

Я: Україна здобула світове визнання співучої нації, безперечно, не завдяки названим пісням. Крізь сито цензури перлини нашої пісенної творчости, як правило, не проходять. Причин тому декілька. Одна з них — ідеологічна, зміст. Крамолу чи небажаний підтекст часто вбачають у

найпростіших рядках, через те краще не пущать взагалі. Прегарна "Чом, чом, земле моя" у виконанні Гнатюка прорвалася без останнього патріотичного куплету. Старовинна сумна козацька пісня, яку виконував на літературних вечорах А.Мокренко, в ефір і на велику естраду так і не вийшла. Учасники самодіяльного хору "Жайворонок" були в розпачі, коли Музично-Хорове Товариство, заопікувавшись ними, перекроїло їхній пісенний репертуар. Друга вагома причина — перестраховницький бюрократизм, звідси прагнення до посередности. Нове, незвичне — це завжди дебати, можливо, критика. Краще вже старе, але сто разів перевірене. І тоді стає в пригоді "Ой, гоп, ти-ни-ни". Талановиту нову пісню, навіть про кохання, доводиться проштовхувати з титанічними зусиллями. Найяскравіший приклад — "Червона рута". Понад рік вона пролежала у Костянтина Огневого, і народний артист республіки не наважувався пустити її в світ. Розповідаючи ж про вишукані пісні — музика Вадима Смогителя, слова Миколи Воробйова, які виконувала колись Марія Стеф'юк, — можу тільки розвести руками. Справді, гарні, покладайся на слово. Однак, дещо можна і перевірити. Зі Львова якось підряд було кілька передач на інтербачення з чудовою добіркою українських естрадних пісень. Студію одразу засипали листами подяки, проханнями передавати ще. Проте, нічого подібного більше не транслювали. Виявляється, припинили вказівкою з Москви. Голубий вогник мусили загасити, щоб не роздмухувати жовто-блакитного вогнища. Тим концертам бракувало російських номерів. Отже, і тут, як бачиш, не звичайна конкуренція. Я мав також цікаві відомості про копіювання фільмів студії Довженка на київській кінофабриці. Співвідношення між кількістю російських та українських фільмокопій — разюче, часто в двадцять-тридцять разів. Хоч, як відомо, суверенний український народ має право голосу в ООН і лише в 4 рази менший від решти вавілонського СРСР. З 10 пісень, які виконувала заслужена артистка Ніна Місіна в програмі республіканського телебачення, були дві українською, решта—італійською та мовою старшого брата. За такого становища навіть поширюваний постулат — національне за формою, соціалістичне за змістом, як бачиш, до українського радянського мистецтва не прикладається.

Одне з найперших запитань на першому допиті було: кому давав читати "Київський діалог"? Після довгої ретельної перевірки в матеріялах слідства записали, що з антирадянським документом я встиг ознайомити лише друкарку Л.Ширяеву. В один із наступних днів Сірик поцікавився, чи виготовляв я ще якісь документи ворожого змісту? Я бадьоро спростував це припущення. Тоді на стіл лягла стаття "За параваном ідейности". Слідчий запропонував дати пояснення з цього приводу. — Кепські справи, — подумалося.

Де було знати, що паралельно з обшуком удома кагебісти одразу проведуть і в моїх друзів та знайомих. До неблагонадійних потрапила й Віра Філякевич. Аполітична лікарка, яка перебувала на гарматний постріл від суспільних нутровищ, здавалася мені ідеальним кладезем для сховку самвидавівських рукописів. До літа ми не бачилися з нею. мабуть, з півроку. І от треба ж було виникнути їй саме на час стеження за мною. З тону слідчого я зрозумів, що статтю вилучено не через добру волю моєї приятельки. Отак і виникають прислів'я типу: людина стріляє, а Бог носить кулі. Що ж, зараз за авторство мусив давати звіт сам.

Є на світі речі, яких не можна терпіти. Коли тобі брешуть — стримаєшся раз, два, ну, три. залежно від темпераменту та інстинкту самозбереження. Але. коли з тебе день-у-день роблять дурня, змушуючи послужливо притакувати, настає момент вибору. Мій вибір журналіста стосувався сучасного літературного процесу на Україні. Поруч із редакцією, де я працював, розташувалося приміщення 800-членної СПУ, яка вже на початку 70-х тішила ідеологів своєю одностайністю. Я був присутній на різного рангу спілчанських засіданнях, де не дискутували, а тільки схвалювали. Поза стінами коїлася національна трагедія — гинула мова, культура, а червонопикі "інженери людських душ" наввипередки вихваляли якусь анемічну збірку поезій або з поважним виглядом розбирали стан неіснуючої літературної критики. Звичайно, учасники нарад мали виступити із пропозицією, наприклад, видання журналу "Київ". Наскільки

мені відомо, ця думка виникла ще за часів другої жовтневої революції, тобто після повалення восени 1964 року Микити Хрущова. В праві на життя подібній пропозиції, звісно, ніхто не відмовляв. Тим більше, коли йдеться про можливість ширше друкувати тих самих відданих партії членів Спілки. І ширяє ця благочинна ідея на зборах у будинку літераторів ось уже четверту п'ятирічку. Переказували, що відповідь одного працівника апарату ЦК звелася до того, що в таких справах поспішати не можна. Ну, а крім того ж, вічні тимчасові труднощі — брак паперу. Зрозуміло, правління СПУ цій партійній лінії контраргументів не наводить. Замість зайвих балачок та базікання вони краще даватимуть гарні твори народові. Рідна партія високо поціновує гідних у вигляді Державної премії, яку "на честь геніального співця дружби народів" названо Шевченківською. На початку 70-х найдостойнішими виявилися Василь Козаченко та Микола Нагнибіда. Незнані не тільки поза межами республіки, але навіть і своїми читачами-бібліоманами. при тому, що їхні твори розповсюджують масовими тиражами, два лавреати бундючно походжали по Спілці, приймаючи вітання від менш відомих та більш залежних колег. В циклі партизанських повістей, за які автор здобув свою найбільшу в житті грошову нагороду, йдеться про війну. В статті я аналізував найбільш розхвалену і типову для способу мислення Козаченка повість "Біла пляма". Не потьмарений психологізмом сюжет цього визначного явища сучасної української радянської літератури можна переповісти в кількох словах. На окуповану територію закидають радянських парашутистів. З легкістю читаються сторінки книжки про їхнє перебування у ворожому тилу. Учасники групи ходять, повзають, конспіруються, не забуваючи, звісно, сказати кілька пристрасних гасел та розповісти, як ведеться на Великій землі. Парашутистів радо переховують, досить наплювательськи ставлячись до гестапо, усі — від старого до малого. В цьому районі активно, правда, дещо неорганізовано, діють підпільники, котрі спрагло шукають зв'язку з Москвою. Коли представник центру продемонстрував "Правду", на терені одразу спалахнуло жадання збройної боротьби. Монолітному загалові радянських людей протистоїть фашистська орда та жалюгідна зграя запроданців-поліцаїв. У останніх звіряче нутро, всі п'яниці і боягузи. Одне слово, "біла пляма", якою на карті в штабі було

позначено цей район СРСР, виявилася цілком радянською землею, де безнастанно очікують приходу Червоної армії і флоту. Питання, чому та книжка нудна та фальшива, поставила мені одна знайома вчителька. Справді, що хибного в повісті? Адже все зображене нерідко відбувалося в житті. 1 відчайдушні парашутисти, і віддані партії антифашисти-підпільники. і симпатії серед окупованого населення до Радянської влади, і звиродніння деяких поліцаїв. Корінь зла — в підміні типового нетиповим. В цьому разі було спотворення дійсности на догоду комуністичній ідейності. Це та притягувана за волосся тенденційність, проти якої у творчості застерігала Леся Українка. Людей слід зображувати такими, якими вони є. Співчутлива бабця-селянка на Кіровоградщині цілком могла прийняти й переховувати пораненого, але робила це не з любови до колгоспів, які принесе згодом врятований комісар, а тому, що доброта пластина людській природі, і хоч за переховування парашутиста в хаті загрожує розстріл, моральний обов'язок не видати живу душу перемагає страх. Бо саме християнським розумінням любови до ближнього пояснюється не поодиноке —численне рятування від німців червоноармійців у Західній Україні, де як відомо любови до радвлади не було до і довго не було після їхнього приходу. Образи поліцаїв у повісті змальовано навіть не чорними — смоляними барвами. Генезис та спонукальні чинники в зображенні цих учасників війни не виникають, як правило, и у творах більш маститих радянських авторів. Де вже тут нашому теляті, Василю Козаченкові, котрий творить для дітей та юнацтва, психологізувати? Згадано, ті, хто пішов на службу в німецьку поліцію, люто ненавидять радянську владу. Тай уже. Про те, що для такої людини попелом Клааса, який стукає в груди, могла стати смерть родини від голоду в 1933 році, чи що в кагебістській катівні замордували його брата-вчителя за націоналізм, або те, що батька, котрий запізнився на завод, запроторили на 10 років на Колиму за злісне порушення трудової дисципліни, наш письменник, звісно, писати не стане. Цікаво, спадало йому коли-небудь на думку, що поліцаї, зрештою, не чинили нічого суперечливого духові сталінської доби? Вони вбивали комуністів так само, як це робило НКВД, тільки при цьому були вдягнені в іншу форму Щодо хоробрости радянських вояків, здається, ні в кого заперечень не виникає. Її живив патріотизм: німці були загарбниками.

Прикметно інше. Смерть із Сталіним на устах з комуністичною переконаністю —ідентичні загибелі за фюрера та нацистські ідеї. Фанатизм — породження тоталітарних систем. Видаючи любов до рідної влади і КПРС як щось природне, автор знову ж таки спотворює дійсність. Такої любови не було в масово загнаних до сталінських концтаборів, не було її й у тих, хто пережив більшовицькі репресії, не існувало її, всеосяжної, і за гітлерівського панування. Палку любов та патріотизм мали виявляти згодом мільйони нещасних, яким після приходу армії-визволительки довелося жити зовсім не з білою плямою в біографії "перебував на окупованій території".

Під час вручення високої партійно-державної нагороди Василь Козаченко запевнив, що й надалі буде вірний обраній темі. Страшне перо не в гусака.

— Ну, а що ви мали проти Нагнибіди? — посміхнувшись, запитав слідчий на одному з допитів.

Дійсно, хіба мені так залежало зачіпати цього пііта, коли ім'я їм легіон, і всі республіканські газети та часописи повняться віршами, нічим не гіршими і не кращими. На початку 70-х владу в Спілці було передано особам творчо нездалим, проте активним у т. зв. громадській роботі. Темі партійности літератури, виправданій уже хоча б із міркувань фінансово-службових. Нагнибіда присвятив не лише збірку "На полі битви". Приступними йому поетичними засобами Нагнибіда присягнув на вірність партії, сказав щире слово про вождя трудящих, написав про зміни на оновленій землі, що тішать око, про любов до праці і наприкінці трохи про кохання. Одне слово, все, як у простих радянських поетів. Ленін для нашого автора — початок і кінець, наріжний камінь і овид життя людського. Якби не було Леніна, він, Нагнибіда, не уявляє, як би взагалі все на світі цьому розвивалося. Адже ті лиха, які терплять трудящі в країнах з протилежним суспільним устроєм, а саме: експлуатація, голод, духовне зубожіння, —для радянського суспільства не властиві. Якщо ж наші люди й перенесли якісь тимчасові труднощі, то провина в цьому того самого світу капіталу.

Микола Нагнибіда — старшого віку чоловік, і це за його пам'яті втілювалися в життя всі переваги соціалізму, які принесли незчисленні смерті й страждання українцям. Тим не менше він стверджує шлях, накреслений Леніним, як єдино правильний. Подиву гідна відданість ідеалу. Майже як у Джордано Бруно. Залишається тільки випробувати на вогнищі.

Нагнибіда вважається співцем робітничої теми. Свою трудову діяльність він розпочинав колись у паровозному депо, і це дало йому підстави просторікувати про приналежність до пролетаріяту. Праця, за поетовим зізнанням, для нього —все. Із цим кредо Нагнибіди можна було б легко погодитися, якби воно лишалося його особистою справою. На превеликий жаль, гасло "щастя — в праці" стало неуникною реальністю цілого народу. Тим часом далеко не всі земляки майстра пера поділяють думку про подібне призначення людини. Твердять, що праця є лише одним із видів людської діяльности і ґенералізувати її на шкоду іншим хибно у плані теоретичному і шкідливо, злочинно — у практичному. Але поет є поет. Він пише про своє перше кохання. Схвильовано зізнається, що ніжне почуття виникло замолоду, що його не могли похитнути ні час, ані відстань, і що він проніс його крізь усе життя. Наладнавшись виявити наприкінці вірша другу половину формули Коля +, раптом дізнаємося, що предметом пристрасти палкої було Запоріжжя, "збудоване руками юности місто моє". У мене нема підстав сумніватися у щирості поета. Звичайно, не скажеш, що після освідчень Нагнибіди Беатріче у Петрарки, або Лаура у Данте відійшли в тінь, але те, що в них з'явилася грізна суперниця — незаперечно. 1 ще я подумав, як моє життя вдало склалося. Було б жахливо, якби я назавжди закохався у табуретку, що ми виставляли в школі на уроках ручної праці. Десь далі в наступних віршах автор натякає ще на одну пасію, точно зараз не пригадую, але здається, тепловозобудівний завод. Проте, це вже свідчення легковажности й несталости у його почуттях. Хоча серцю не накажеш. Оце, власне, все, що в січні 1972 року я написав стосовно творчости двох лавреатів, чия ідейність є звичайнісіньким параваном —запиналом найдревнішої на світі професії.

Читали мою статтю: друкарка, не тямуща ні в політиці, ані в літературі, двоюрідний брат, який після знайомства зі змістом відмовився її зберігати, моя приятелька Зося, з якою ми саме з'ясовували Міцкевичеве питання: "a czy to pryjazn czy to kochanja?"* (Чи це дружба, чи це кохання ? (польсь.)), і, як казав Остап Бендер, "еще одна женщина зубной техник" Віра Філякевич.

1975 р.,Урал